Însemnările pe cărţi ca formă de paratextualitate

Dr. TEODORA FÎNTÎNARU
Biblioteca Judeţeană „Duiliu Zamfirescu"
Vrancea

Résumé

Les annotations sur livres comme une espèce de paratextualité

Les annotations sur livres, une espèce paratextuelle très prolifique, représentent des veritables témoins de l'histoire, de la vie quotidienne, de la sensibilité humaine et de la mentalité de chaque époque historique. Ce type des annotations sur livres représente, aussi, une importante ressource documentaire, une particulière histoire du livre, spontanée, imprévisible, abondant en idées, où le rapport homme-livre a des multiples perspectives.

Keywords: *annotations, paratextualité, livre, information, auteur.*

Numeroasele studii dedicate până astăzi manuscriselor şi cărţii vechi româneşti au evidenţiat însemnările pe cărţi nu numai ca substanţială prezenţă textuală a acestora, ci şi din perspectivă codicologică, filologică, istoriografică.

Faptul că nume mari ale culturii române au consacrat această specie textuală identificând-o şi inventariind-o în corpusuri de referinţă, vorbeşte despre importantul rol documentar al însemnărilor pe cărţi.

Structurate tematic ori cronologic, valorizate în funcţie de zone geografice ca parte a specificului geo-cultural ori antologate în monografii monumentale, însemnările pe cărţi prezintă o arie de cercetare care, chiar dacă nu produce mutaţii spectaculoase în interpretarea literaturii vechi, poate completa tabloul istoriografic, socio-economic şi cultural al timpului, printr-o lectură şi interpretare analitică şi dătătoare de profitabile concluzii. Productivă şi destul de extinsă tematic, această veritabilă specie textuală, pe care o încadrăm în *categoria livrescului de rang secund*,[1] cu un grad de standardizare bine conservat dar şi cu numeroase zone de inovaţie şi subiectivism, ne-a părut

[1] Numeroasele texte citate, de scurte dimensiuni, care nu au sursa menţionată, fac parte din corpusul ***Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei: Un corpus***, vol. I-IV (1429-1859), editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2009. Alte surse vor fi menţionate ca atare.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

interesantă nu numai prin insinuarea şi prezenţa ei în anatomia manuscrisului sau a cărţii, în impresionante ecuaţii textuale, nu numai prin consecventa ei însoţire cu textul-matrice de-a lungul secolelor, ci, mai ales, ne-a părut interesantă şi plină de invitaţii de decodare, mai ales prin ceea ce par ele să spună dincolo de textul brut, prin tablourile patinate, de epocă, pe care le întrezărim dincolo de eşafodajul frastic al textului, prin luminile, palide ce e drept, prin care se descoperă, alături de foşnetul şi neaşezarea vieţii de altădată, sub diferitele ei aspecte, ori prin abia percepute fragmente ale vieţii private, ale experienţelor şi trăirilor individuale sau familiale, dincoace de marea şi cotidiana scenă a lumii.

Şi toate acestea prin intermediul cărţii, care, astfel, se dovedeşte că este nu un instrument amorf, nu doar un obiect printre altele, ci şi unul care este învestit cu puterea pe care o au marile şi constantele simboluri ale omenirii, de atanor şi catalizator social. Dar până să devină oglinzile retrovizoare ale societăţii în trecerea ei prin istorie, însemnările pe cărţi rămân nişte scrieri care au nu numai specificul lor de conţinut, ci şi un bine determinat rol textual.

Însemnările ca text şi ca paratext

În economia acestui capitol vom folosi sintagma *text-matrice* pentru a desemna corpusul manuscrisului sau al cărţii şi, după caz, termenii de *text* / *paratext*, cu aceeaşi valoare de semnificare, pentru *însemnări*, faţă de care instrumentalizarea acestor concepte aici, este susceptibilă de nuanţări, dacă nu de noi interpretări privind *însemnările pe cărţi*.

Acestea vin să întărească, şi ele, ideea de eterogenitate a paratextului, nu atât din punct de vedere taxinomic - unde paradigma acestuia, oricât de permisivă ar fi nu poate produce extensii spectaculoase - cât, mai ales, din acela al funcţionalităţii şi particularităţii unor elemente cum sunt, în cazul nostru, însemnările. Însemnările pe cărţi la care vom face trimitere în continuare pot fi definite, în primul rând, ca texte, adică „*secvenţe lingvistice scrise* […] *formând o unitate comunicaţională*"[2] şi îndeplinesc cele „*7 standarde de textualitate: coeziunea, coerenţa, intenţionalitatea, acceptabilitatea, informativitatea, situaţionalitatea şi intertextualitatea*."[3]

[2] Oswald Ducrot, Jean-Marie Shaeffer, ***Noul Dicţionar al Ştiintelor limbajului***, traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vişan, Marina Păunescu, Bucureşti, Editura Babel, 1996, p. 385.

[3] Criterii conform definiţiei date *textului* de R. de Beaugrande şi W. Dressler, în Paul Cornea, ***Introducere în teoria lecturii***, Bucureşti, Minerva, p. 15.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

Aşadar, ca secvenţă lingvistică, însemnările pe cărţi îndeplinesc sau pot îndeplini condiţiile de textualitate amintite, ca în acest exemplu comun, am spune chiar standard: „*Această carte au fost a mea şi am dăruit-o fiului meu, Dumitrache, ca să o citească şi să mă pomenească. 1826, ghenar. Andronache vistier*", însemnare de pe un ***Miscelaneu*** apărut la sfârşitul sec. al XVIII-lea.[4]

În acelaşi timp, însemnările, considerate, astfel, drept texte sau corpusuri textuale care delimitează sau intersectează textul-matrice, manuscris sau tipărit funcţionează şi ca paratext, în măsura în care acceptăm cea mai esenţializată definiţie a paratextului: „*un ansamblu de producţii discursive care însoţeşte textul sau cartea*."[5] În această definiţie se observă utilizarea celor doi termeni text/discurs cu funcţie de relaţionare centripetă faţă de *text* pentru cel din urmă, referindu-se sau raportându-se la aceeaşi temă.[6]

Cum bine se ştie, Gérard Genette aprecia paratextele ca „*producţii verbale sau non-verbale* […] **despre care nu ştim întotdeauna dacă îi aparţin sau nu** (unui text dat, n.n.), *dar care îl înconjoară şi, în orice caz, îl prelungesc, tocmai pentru a-l prezenta* […], *pentru a-l face prezent, pentru a-i asigura materialitatea, „receptarea" şi consumul, sub formă de carte*,"[7] autorul calificând drept paratexte o întreagă serie de asemenea „producţii": „*titlul, subtitlul, intertitlul, prefaţa, postfaţa, nota editorului, cuvântul înainte etc.; notele marginale, cele de subsol, finale; epigraful; ilustraţia, textul de prezentare, banda, supracoperta* […]."[8]

Fără să ne propunem o incursiune sistematică în dialectica nuanţată a paratextului, amintim aici şi punctul de vedere al lui J. Derrida care definea indicaţiile de lectură de tipul prefeţei, introducerilor ş.a., drept „*spaţiul dinafara cărţii*,"[9] iar J. Dubois, referindu-se tot la graniţe textuale, le include în conceptul de „metatext."[10] La noi, mai aproape de viziunea lui Derrida, Paul Cornea clasifică parte din indicaţiile de lectură în categoria „*discursurilor de escortă*"[11] al

---

[4] Gabriel Ştrempel, ***Catalogul manuscriselor româneşti***, vol. I, B.A.R, 1-1600, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 277.

[5] Philippe Lane, ***Periferia textului***, Iaşi, Institutul European, 2007, p. 11.

[6] Textul, „*În acord cu utilizarea noţiunii în cadrul pragmaticii textului, acesta va fi definit ca o secvenţă lingvistică scrisă sau vorbită formând o unitate comunicaţională, fie că este vorba de o înşiruire de fraze, o singură frază, sau un fragment dintr-o frază*," în Oswald Ducrot, Jean-Marie Shaeffer, ***op. cit***., p. 384.

[7] Gérard Genette, *apud* Philippe Lane, ***op. cit***., p. 15.

[8] ***Ibidem***, p. 19.

[9] J. Derrida, *apud* Philippe Lane, ***op. cit***., p. 16.

[10] ***Ibidem***.

[11] Paul Cornea, ***op. cit***., p. 158.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

căror rol este de „*adjuvanţi textuali*," folosiţi „*în scopul explicitării, condensării, comentării ori conectării cu alte texte.*"[12]

Fiecare dintre aceste corpusuri discursive ale însemnărilor intervine conform nivelului şi specificului său de comunicare, nu numai în construirea tectonicii unei cărţi, ci şi în mecanica receptării acesteia, relaţionează, intermediază, *exploatează* textul-matrice pentru a-l pune în valoare, pentru „*a informa şi a convinge, a aserta şi a argumenta.*"[13] Paratextele, înţelegând aici şi însemnările pe cărţi, se transformă în sateliţi textuali învestiţi cu diferite grade de reprezentare a acestuia, care sunt actualizate odată cu lecturarea şi cu diferitele ocurenţe de interpretare, astfel încât să acţioneze asupra „*reprezentărilor sau sistemelor de aşteptări*" ale cititorilor.[14]

Apropiind conceptul de paratext[15] de intenţia noastră demonstrativă cu trimitere la însemnările pe cărţi, distingem *producţiile discursive* grupate în *categoria text*, implicită textului-matrice, pe acelaşi tip de suport şi augmentându-l formal şi *producţii non-discursive*, grupate în *categoria iconografie/anexe* (ilustraţii şi alte componente iconografice, scheme, hărţi, multimedia, semne de carte ş.a.) care pot avea sau nu, un alt tip de suport decât textul-matrice, augmentându-l structural.

Important este faptul că şi o categorie şi cealaltă respectă criteriul convergenţei şi al interrelaţionării tematice - condiţie implicită de funcţionare a paratextului - sau formale cu textul-matrice. Unitatea şi focalizarea tematică, referirea sau raportarea la acelaşi text-matrice, exploatarea şi valorizarea lui reprezintă liantul între acesta şi paratexte, adică ceea ce face să funcţioneze relaţia de atracţie dintre ele. Cu titlu de exemplu din punctul de vedere al relaţiei spaţiale şi de conţinut, trimitem la câteva dintre acestea. *Prefaţa* sau alte texte de prezentare şi contextualizare a unei cărţi, oricât de analitică sau digresivă ar fi, are ca nucleu substanţa cărţii care se atomizează în tot atâtea părţi, câte tipuri de paratext va produce o carte; *adnotările*, *notele de lectură marginale* prezintă opinii, impresii, reacţii spontane ale cititorului faţă de ideile

[12] ***Ibidem***, p. 158.

[13] Philippe Lane, ***op. cit***., p. 21.

[14] ***Ibidem***, p. 21.

[15] Paratextul este alcătuit, după G. Genette, din complementarele ***peritext*** - genuri discursive care înconjoară textul în spaţiul aceluiaşi volum: peritextul editorial (colecţiile, coperta, materialitatea cărţii), numele autorului, titlurile, textul de prezentare, dedicaţiile epigrafele, prefeţele, intertitlurile şi notele şi ***epitext*** - producţii care înconjoară cartea şi se situează la exteriorul ei: epitextul public (epitext editorial, interviuri, dialoguri), epitextul privat (corespondenţa, jurnalul intim), vezi Philippe Lane, ***op. cit***., p. 20.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

exprimate în cartea respectivă. *Dedicaţiile* (acelea care fac parte din intimitatea textului-matrice, precedându-l, consecutive, de regulă, paginii de titlu) exprimă o reacţie afectivă a autorului prin care cartea aceea, care îl exprimă la un moment dat, şi nu alta (în sensul de produs intelectual, nu de obiect) este dedicată unei sau unor persoane (*d.e.*: *fiului meu*…). Aceeaşi situaţie, cu deosebirea că un text succint, mai mult sau mai puţin standardizat, sau unul elaborat şi cu „efecte" stilistice, „personalizează" o carte, prin *autograf* - formă de curtoazie auctorială, care reprezintă o specie olografă a paratextului. *Autograful* se oferă cuiva pe una şi aceeaşi carte, care devine, astfel, singulară prin această însemnare doar a ei, spre deosebire de dedicaţie care apare la fel pe toate cărţile.

Însemnările pe cărţi reprezintă şi ele o specie paratextuală, totdeauna olografă, cu autori anonimi sau cunoscuţi, pe care le considerăm ca *producţii discursive* din categoria *text*. Ele prezintă variante şi particularităţi care le desemnează ca pe una dintre cele mai interesante specii ale paratextului.

Astfel, paratextul reprezintă efectul de halou al textului-matrice prin numeroasele sale subspecii, unele obligatorii, altele dobândite prin logistica editorială sau prin hazard cum este cazul însemnărilor pe cărți.

Însemnările pe cărţi vechi - subspecie paratextuală

Şi în literatura română veche, ca şi în alte literaturi ale secolelor din urmă, aspectul paratextualităţii este unul deosebit de productiv, în sensul diversităţii, consistenţei numerice şi al capacităţii diferitelor structuri ale acestuia de a *comunica* un text-matrice şi de a se conforma sistemului de marcheri textuali.

Astfel, alături de predoslovii, versuri la stemă, dedicaţii, titluri, subtitluri, intertitluri, ilustraţii miniate, gravate, litere ornate, alte aspecte iconografice, amprente sigilare, ex-librisuri, numele şi semnătura autorilor/copiştilor, numele legătorului, traducătorului/-torilor ş.a., *însemnările pe cărţi reprezintă un tip particular de notaţii cu un loc bine definit în familia paratextului*.

Iată cum arată structura paratextuală de tip *peritext*, la ediția a doua a ***Istoriei Imperiului Otoman*** de Dimitrie Cantemir, tradusă de N. Tindal şi tipărită la Londra în 1756:[16] o inscripție cu titulatura autorului (la note), titlul cuprinzând cele două părți ale cărții, numele traducătorului, informații de colaţiune. După pagina de titlu urmează: lista de subscriere pentru volum deschisă de Regina Angliei şi Prinţul de Wales, nota traducătorului, prefața

[16] Ioan Bianu, Nerva Hodoş, ***Bibliografia Română Veche 1508-1830***, tomul II, 1716-1808, Bucureşti, Atelierele Socec & Co., Soc. Anonimă, 1910, p. 133-134.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

autorului, un tabel de transformare a anilor. La diferite pagini mai apar: indice de cuvinte turceşti, de nume de sultani, errata, o notă biografică a autorului.

Mai apar paratexte de natură iconografică: portretul autorului şi stema sa, înaintea titlului, portrete ale sultanilor şi un plan al Constantinopolului. Autorii ***BRV*** nu ne precizează prezenţa unor însemnări marginale, dar, chiar şi fără ele, această combinatorică textuală, din ce în ce mai variat multiplicată până spre secolul al XIX-lea, creează o suprastructură care respectă un protocol editorial complicat, dar care în epocă reprezintă elemente indispensabile în practica diplomaticii editoriale aşa cum se întâmpla în alte spaţii culturale, dar şi la noi.[17] De altfel, această schemă paratextuală este destul de complicată, până spre începutul secolului al XIX-lea, în toată aria culturală europeană, distingându-se în mod deosebit secvenţa dedicatorie, vădit encomiastică, dar şi plină de informaţii despre spiritul epocii.

Revenind la extinsa familie a însemnărilor pe cărţi, acestea pot fi grupate în *note de lectură* sau *glose* (N1), *note privind proprietatea asupra cărţii* - referindu-se la *vânzarea/cumpărarea* sau donaţia de carte, întâmplări cu şi despre provenienţa cărţilor, circulaţia sau lectura lor (N2), numeroasele *note ale copiştilor* ori *legătorilor*, cu trimitere la diferitele etape ale procesului de scriere/legare a unei cărţi (N3) şi *note diverse* (N4), acestea din urmă sunt notaţii despre cronologii şi întâmplări istorice, fenomene meteo-geologice, astronomice, epidemii, sau despre evenimenţialul individual şi familial - aspecte de stare civilă sau de fapt divers domestic.

Exploatarea câmpului lor semantic şi textual şi statutul de documente veritabile al acestor însemnări ne-au ajutat, ca argument şi suport, şi în capitolele precedente. Rolul acestei abordări, orientate exclusiv pe însemnările pe cărţi, este de a le pune în valoare ca texte, ca documente, ca mesaj al acestora, ca *succedanee ale cărţii* - definiţia dată mai sus succedaneelor este cu atât mai valabilă în cazul însemnărilor. Aşezate pe cărţi de oameni şi generaţii ale trecutului, însemnările marginale (care, structural, nu trebuie considerate marginale *stricto sensu*) spun, cu ajutorul cărţii, care şi de această dată este un vehicul al istoriei, mai multe despre omul trecutului, despre viaţa lui obişnuită, despre omul care suferă, despre acela care se integrează în comunitatea lui, despre omul care rămâne atât de impresionat de ceea ce nu înţelege încât notează această stare a lui pe cărţi, în fine, despre omul care citeşte şi care îşi construieşte un rost în jurul cărţii.

---

[17] ***Ibidem***, p. 191, unde, pe un ***Comentar la gramatica lui Teodor***, din 1768, scris în greceşte de Neofit Ierodiaconul, apar nu mai puţin de 10 tipuri de paratext, mai ales din categoria celor de întâmpinare. Nu sunt menţionate şi însemnări.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

Însemnările marginale prezintă, în acelaşi timp, particularităţi care ne vor conduce, atât cât pot ele semnifica, la forme de exprimare a mentalităţilor prin carte şi prin universul livresc pe care aceasta îl creează oriunde este prezentă.

Tipuri de relaţionare cu textul-matrice

Aceste tipuri de însemnări la care, pentru simplificarea textului, vom face referire sub forma abreviată, au grade diferite de relaţionare cu textul-matrice. Astfel, pentru N1, *relaţionarea este directă*, presupunând o formă de glosare, cel mult de comentariu, cu trimitere la conţinutul textului-matrice („*de atîtea nevoi şi necazuri ce au pătit creştinii de la acest fel de neam varvar, turcii, foarte mult i-am căit pe bieţii creştini*," scrie Radu Golescu, logofăt de vistierie, la 6 martie 1816, pe un ***Cronograf*** din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.)[18] Pentru N2, *relaţionarea este tangenţială*, amintindu-se titlul, proveniența, beneficiarii, eforturile de achiziţie şi miza acesteia şi, uneori, şi o caracterizare globală a cărţii, dar nu şi a conţinutului ei („*Eu, un sărman și neputincios, popa Ionașco din Bălani a cumpărat această carte de la călugărul Efrosim pentru 5 zloți, cu legătură. Și a fost acolo la înțelegere Burea din Gulpău și cumnatul cu Pașca din Tristia și popa Blaga din Rașcaz*", pe un ***Octoih***, datat din secolul al XVI-lea.)[19] Aceeaşi *relaţionare tangenţială* este valabilă şi pentru N3 la care trimiterea la text subliniază aspecte de natură formală - dificultăţi de traducere, intervenţii pe text, impedimente, de regulă fără aprecieri asupra conţinutului *(„această copie ce să vede mai jos o am tălmăcit cît am putut cuvînt în cuvîntu… cum s-au găsit la moșul Stănilă, nepotul popii Dragomir din Hațăg. Dar să știi că unde au fost hărtia ruptă din vehimea ei și de ținută rău, am lăsat loc. Iar unde lipsesc întregi rînduri iarăși le-am lăsat netălmăcite dupre zisa moșului Stănilă că se temea…*" pe ***Istoria Ţării Româneşti*** de Mihail Cantacuzino.)[20] Acest efort al traducătorului rămâne evidenţiat în literatura română veche aproape exclusiv ca apanaj al predosloviilor.

În ceea ce priveşte N4, *relaţionarea este eşuată*, ocultată de însuşi conţinutul acestora (situându-se la *nivelul 0 de relaţionare* cu textul-matrice), încălcând, aşadar, sistematic, criteriul reciprocităţii şi al unităţii tematice şi de conţinut.

De exemplu, iată ce este notat, de un anonim - alegere aleatorie, dintre numeroasele exemple - pe o ***Psaltire slavo-română***, scrisă în Braşov chiar în

---

[18] Dan Buciumeanu, ***Comori de carte veche românească şi străină în Biblioteca I. G. Bibicescu din Turnu Severin 1921-1996***, cu o prefaţă de Dan Simonescu, [Craiova], Editura Scrisul Românesc, 1996, p. 71.

[19] Anca Opaiţ, ***Repertoriul manuscriselor slavone - Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca***, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2009, p. 68-69.

[20] Dan Buciumeanu, ***op. cit***., p. 83

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

anul precizat în însemnare: „*Cînd îmbla văleatu 1739, în 3 zile la sfîrşitul lui martie, au nins în 1 zi a lui prier. Şi cînd s-a dus zăpada cea mare, au rămas holdele frumoase. După aceea au ninsu puţină zăpadă şi au perit săcara.*.”[21]

Însemnarea este într-un alt registru, aşa cum sunt mare parte dintre aceste tipuri de paratext, aşadar, fără nici o legătură cu textul-matrice, desolidarizată de conţinutul acestuia.

Totuşi, această categorie de însemnări, chiar dacă nu oferă informaţii despre cartea-suport care le găzduieşte, ea poate oferi - la o lectură interpretată şi de adâncime - informaţii la fel de importante, despre viaţa cotidiană comună şi privată. Astfel, însemnările de tip N4, cu *nivel 0 de relaţionare* cu textul-matrice au, într-un fel, un statut paradoxal: pe de o parte sunt dependente de textul-matrice, în absenţa căruia nu se pot reprezenta singure şi nu-şi pot construi o identitate proprie şi, pe de altă parte, ele nu explicitează nimic din conţinutul textului matrice, nu sunt prelungiri semantice şi nu ajută lectorul în decodarea acestuia, nerecunoscându-şi condiţia de paratext, nesupunându-se în totalitate regulilor acestuia.

În această situaţie de relaţionare ideatică eşuată, *însemnările* de tip N4, care performează condiţiile de textualitate, îndeplinesc şi condiţia de paratext?

Revenind la definiţia dată de Genette, aceasta include în categoria paratextului din jurul unui *text*, producţiile verbale sau non-verbale „*despre care nu ştim întotdeauna dacă îi aparţin sau nu*” (subl.n.). Este posibil ca Genette să fi trimis prin această formulare la *hipertext sau chiar la intertext*,[22] dar considerăm că nu trebuie excluse nici situaţiile atipice în care includem şi N4.

Care dintre aceşti parametri legitimează prezenţa N4 ca paratext?

Acest tip de însemnări îşi poate adjudeca criteriul *spaţialităţii,* întrucât face parte din periferia textului-matrice, îl (de)limitează, „*îi asigură materialitatea*” cum spunea Genette, deja citat, după cum şi acesta, prin forma şi structura sa, asigură însemnărilor suportul şi spaţiul de care au nevoie. La fel în cazul criteriului *temporalităţii*, cu menţiunea că N4 sunt contemporane sau posterioare

---

[21] Florian Dudaş, ***Memoria vechilor cărţi româneşti*: *însemnări de demult***, cuvânt înainte de Prea Sfinţitul Dr. Vasile Coman, Episcopul Oradiei, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1990, p. 197.

[22] *Hipertextualitate* - pastişă, parodie, transpunerea dintr-o sursă literară anterioară sau dintr-un mit, în Bernard Valette, ***Romanul*: *introducere în metodele şi tehnicile moderne de analiză literară***, [Bucureşti], Cartea Românească, 1997, p. 16; *intertextualitate*, considerată de G. Genette ca „*la présence effective d'un text dans un autre*” sau de Julia Kristeva ca „*l'ensemble social considéré comme un ensemble textuel*,” în ***Le Grand Atlas des Littératures***, edité par Encyclopaedia Universalis, France, Encyclopaedia Universalis S.A., 1990, p. 28.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

textului-matrice, niciodată anterioare, fiind, astfel, dependente de materialitatea acestuia.

Cât privește *substanțialitatea* tipului N4, am precizat mai sus că acest tip de însemnări reprezintă producții verbale, texte de dimensiuni diferite, care îndeplinesc condițiile textualității. Facem și aici precizarea că între N4 și textul-matrice nu există nici măcar o tangențialitate de conținut. Acest lucru face și deosebirea între tipurile de însemnări, cele din N4 aflându-se într-o simbiotică și unică relație spațială cu textul-matrice, ceea ce ne determină să le considerăm *paratexte pasive*, a căror prezență pe lângă textul-matrice este aleatorie.

Cât privește parametrii *pragmatic* și *funcțional*, în toate categoriile de însemnări, aceștia trebuie să expliciteze întrebările: cine, ce, unde, când, cum, în ce scop? Vom aplica demonstrației noastre câteva din aceste repere și vom vedea că și din acest punct de vedere tipul de însemnări N4 încalcă regula afinității tematice impusă de paratext.

Cine „vorbește" și cui?

Însemnările pe cărți oferă o sumă de informații importante despre **autorii** acestor însemnări din toate tipurile menționate mai sus N 1-4. De multe ori, una și aceeași însemnare avea un autor moral și un autor propriu-zis, copistul, care nota însemnările pe cărți, la cerere.

Se numără printre acești autori, copiștii de cancelarie, cei mănăstirești, mai târziu copiștii independenți, diecii, colportorii, legătorii de carte, pentru care scrisul devenise o îndemânare, o ocupație, adică o sursă de trai, de vreme ce multe din însemnări se referă chiar la aspecte ținând de preț, durată, loc, dificultățile întâmpinate în finalizarea acestor operațiuni.

Ei trebuie să fi fost, desigur, mai întâi cititori, pentru care lectura era una instrumentală, mai ales în litera, dar și în spiritul textelor pe care le multiplicau sau scriau. Termenul operabil, global, pentru acești autori rămâne acela de *copiști*.

Altă categorie a autorilor de însemnări o constituiau, desigur, **cititorii**, în sensul modern al termenului, familiarizați cu scrierile timpului, editate în spațiul românesc sau care circulau în spațiul nostru. Elitele ecleziastice, politice sau cele ale unor stări boierești, cronicarii - limita dintre aceste categorii ambiguizându-se uneori - constituiau această redusă categorie de cititori care lăsau, prin însemnări, urme ale lecturii sau diferite alte feluri de informații.

Pentru aceștia, până să devină o plăcută „zăbavă," lectura era o obligație venită din respectarea canoanelor bisericești sau din responsabilitatea traducerilor, așadar, lectura era un instrument obligatoriu de informare, sursă de cunoaștere, de adaptare, dar și de construire a propriei imagini.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

Treptat, mai ales după eforturile de editare şi difuzare a cărţii religioase ale câtorva generaţii de domnitori, după apariţia cărţilor populare sau din alte domenii, a miscelaneelor care circulau frecvent şi la noi, mereu insuficiente, căutate şi multiplicate prin manuscriere în scopuri publice sau private, apar şi **alte categorii de cititori** pentru care lectura înseamnă loisir, socializare ori rol utilitar, aşa cum am încercat să evidenţiem şi noi (v. cap. I), cu trimitere la public.[23]

Numărul acestor diverşi cititori va creşte şi lectura se va diversifica, odată cu intensificarea schimburilor economice în Ţările Române, dincoace şi dincolo de Carpaţi sau de alte graniţe, în care cartea, hârtia, auxiliarele scrisului devin o marfă căutată, acestea devenind adevărate importuri culturale - de idei, de informaţii de orice fel. La graniţa cronologică pe care o păstrăm cărţii vechi româneşti, modernitatea societăţii începea să-şi facă vizibile semnele şi prin circulaţia informaţiei multifuncţionale căutată, aşteptată de cititori şi care ajungea la aceştia prin intermediul cărţilor autohtone sau traduse, al periodicelor, al corespondenţei, al calendarelor sau cu prilejul vizitelor, studiilor, darurilor, împrumuturilor sau schimburilor interpersonale de carte.

De asemenea, odată cu înmulţirea breslelor, ale căror reglementări juridice de funcţionare determină pentru mai buna cunoaştere şi aplicare, citirea lor, sau odată cu apariţia manualelor, se formează **cititori de texte specializate**, despre care amintesc şi unele însemnări. Un astfel de text, scris după 1753, scrie: „*fericesc pă unul care va şti şi va pricepe toate cele ce cuprind într-aceasta cărticică, care este mică şi cu mîna scrisă, dar adîncă,*"[24] fapt care arată că lectura începea să cunoască şi dimensiunea sa interpretativă.

Astfel, cititul pătrunde, mai ales în apropierea şi după începutul secolului al XIX-lea şi în rândul târgoveţilor, meşteşugarilor, copiilor de casă, comercianţilor, ofiţerilor ş.a. O parte dintre aceştia fac însemnări pe cărţi pentru că obiceiul transformase aceste texte într-un gen „popular", un procedeu mimetic, aproape o modă, *am scris să se ştie că am citit şi eu*, care a creat o cutumă (întâlnită, *mutatis mutandis*, până în zilele noastre), dar şi pentru că, unii dintre ei, martori ai timpului lor, au simţit nevoia să noteze, pe margini de

[23] Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în familiile boiereşti retrase temporar în reşedinţe rurale, cărţile erau nelipsite, de vreme ce în familia Brătienilor, la Goleşti, „*Pe terasă, pe fotoliile de paie, se citea, se broda şi se stătea la vorbă*," în Elena Olaru, ***Mentalităţi şi moravuri la nivelul elitei din Muntenia şi Moldova (secolul al XIX-lea)***, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006, p. 177.

[24] ***Catalogul manuscriselor româneşti***, vol. IV (1062-1380), întocmit de Gabriel Ştrempel (redactor responsabil), Fl. Moisil, L. Stoianovici, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, p. 74.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

cărți sau pe foile încă nescrise ale miscelaneelor, o adevărată istorie a fragmentarului comun sau individual.

În felul acesta, cartea, ca obiect și semnificație, în sensul cel mai cuprinzător al termenului, nu era numai un instrument cultural, uneori și politic, la nivel macrosocial, ci a devenit un obiect care dovedea și conferea un statut, a devenit un liant comunitar așa cum aveau să o dovedească, printre altele, numeroasele danii colective de carte către biserici ori lectura publică.

De asemenea, când cineva notează despre proprietatea unei cărți sau despre lectura ei, scriind, de exemplu, „*această frumoasă carte,*" el transmite, odată cu această opinie și bucuria, mulțumirea cu privire la acest fapt, dar și nivelul de apreciere a unei cărți ori lecturi în ansamblul epocii, în fapt, o atitudine lectorială.

Când, dimpotrivă, notațiile sunt din categoria N4, ele atestă mai mult atitudinea unui martor, conștientizarea unui eveniment sau a altuia cu implicațiile și deznodămintele sale, cu sentințe moralizatoare din partea autorilor sau doar cu descrieri, uneori extrem de analitice, ale subiectului însemnărilor.

Și într-un caz și în celălalt, însemnările pe cărți reprezintă o expresie a evenimentelor personale și colective, a sentimentelor omului și a raportării lui la diverse situații de viață.

Atunci când un anonim notează pe un ***Sbornic***: *„†Dumin(i)ti, august 4, când Maria a murit fecioară, în mijlocul zilei, în anul 7194 ‹1686›*," autorul însemnării[25] nu înregistrează doar un fapt de stare civilă (însemnările cu privire la mortalitatea infantilă ori la vârste tinere sunt destul de numeroase), de empirică evidență demografică așa cum arată însemnările preoților pe unele dintre cărțile de practică religioasă ale timpului. Cititorul de astăzi percepe această însemnare, în ciuda laconismului și a aspectului standardizat al ei, mai mult decât o informație și devine sensibil la întâmplarea de un omenesc zguduitor care depășește prin tragismul ei granițele unui fapt divers comunitar, devenind un reper al excepției familiale ori sociale.

Dar pentru cine notează autorul însemnării de mai sus, ca și mulți alții, aceste cuvinte ale implacabilului cotidian, sau atâtea altele? Pentru sine, pentru cineva anume din prezent sau din viitor? Au aceste însemnări un destinatar/cititor bine precizat căruia i se poate anticipa o utilizare imediată și de lungă durată a cărții? Relativ puține însemnări sunt adresate direct, prin utilizarea vocativului, unor contemporani cunoscuți, probabil în schimbul de cărți sau în situații de solicitare a unor servicii, sau de lectură a aceleiași cărți

[25] ***Însemnări de pe manuscrise***…, p. 306.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

aflată în circulaţie limitată, interpersonală: „*Cu multă plecăciune mă închin, c(u)c(oane) Apostole*…" Altele sunt adresate unor membri ai familiei pe linie descendentă, în situaţii de dar sau de moştenire, iar unele sunt scrise pentru „*preaiubiţii cititori*," „*pravoslavnici cititori*," conştientizând o firească întâlnire dintre carte şi cititorii ei *de facto,* mai ales în cazul N3 (de exemplu copiştii).

În aceste situaţii vorbim de un **cititor implicat**, ca şi în aceea a numeroaselor însemnări pe cărţi de tip N2 - cu temă contractuală, care au caracter de înscrisuri, de zapise cu titlu executoriu şi definitiv şi unde beneficiarul, cunoscut, al unei activităţi de tipul donaţie, dar, schimb, moştenire, împrumut de carte trebuie să ia act de conţinutul însemnării, mai ales că, în astfel de situaţii, zapisul era prevăzut cu clauze pe care trebuia sau era solicitat să le respecte.

În acest caz, între cititorul implicat şi beneficiar se poate stabili o relaţie de echivalenţă, bazată pe substratul factual al însemnării, cititorul fiind nevoit să „*ia aminte*."

Cine „vorbeşte" şi în ce scop?

Cele mai multe însemnări sunt scrise, însă, *ca să se ştie*, fără ca ele să se adreseze în mod explicit cuiva. În formule în care apare pronumele nehotărât *cine* („*cine s-a tîmpla a ceti*") sau în însemnările de fapt divers de tip actanţial, unde acestea reprezintă relatări de întâmplări sau evenimente diverse, vorbim de absenţa unui destinatar, situaţie în care cel care se va întâlni cu textul însemnării în situaţii imprevizibile de lectură va reactualiza, de fiecare dată, statutul unui **cititor atemporal**, **ipotetic**, pe care autorul doar îl poate presupune, conştientiza ca posibil, la momentul scrierii însemnării.

De fapt, această formulă, „*ca să se ştie*," este, într-un fel, modul de adaptare şi de participare al autorului de însemnări la istoria imediată, căreia îi este martor şi cronicar - avem în vedere şi pe autorii morali ale căror însemnări erau făcute, la solicitare, de cunoscători ai scrisului între care puteau apărea diferenţe dacă nu divergenţe de opinie: „*De aicea înainte scriu ce mi-au poruncit, iar nu ce am crezut*," Transilvania, pe la 1762.[26]

Ce ar mai putea ascunde, în afară de importanţa evenimentului, formule cu funcţie argumentativ-integratoare, globalizantă, ţintind un scop ce exclude, de regulă, paradigma concretului în formule ca acestea: „*ca să se ştie*," „*să fie ştiut*," „*pentru ştiinţă*," „*ca să nu se uite*," „*spre amintire*," „*spre ştiinţa vreamilor viitoare*," dar şi *„ca să se ţie minte"* naşterea (adică să se înregistreze data, uneori şi

[26] Cătălina Velculescu, ***Cărţi populare şi cultură românească***, Bucureşti, Minerva, 1984, p. 72.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

ora exactă a acesteia) unui fiu sau fiice? Pe de o parte, este vorba de o funcţie mnemotehnică *sine die*, care funcţionează ca o structură motivaţională implicită, presupus indispensabilă, căreia se subsumează motivaţii mult mai aproape de interesul şi/sau obligaţiile de relaţionare, adesea contractuale, între reprezentanţi ai claselor sociale ale timpului. Pe de alta, este vorba de funcţii pragmatice care au rol reglator, de fixare a unor obligaţii statuate de cutume la nivelul evenimentului personal sau interpersonal (notaţii cu funcţii testamentare, schimburi de obiecte, plăţi, împrumuturi, danii, notaţii contractuale de vânzare/cumpărare, însemnări de stare civilă, impresii de lectură, reflecţii cu caracter general, frecvente însemnări ale unor evenimente ș.a.) sau care fixează evenimente comunitare, cu putere mare de iradiere a efectelor la nivel social (schimbări de domnii, bătălii, cutremure, incendii, invazii, schimbări spectaculoase ale climei într-un anotimp sau altul, epidemii ș.a.).

Această formulă, prezentată alteori aproape ca un anunţ public „*dăm înştiinţare tuturor boierilor*" are, aşadar, şi rolul de a fixa nu numai un fapt oarecare, ci şi un context, capacitatea de contextualizare fiind, de fapt, incursiunea pe orizontală în straturile istoriei şi ale socialului pe care o fac însemnările pe cărţi.

Unele însemnări exprimă în mod explicit aspecte ținând de persoana autorului, de participarea acestuia la activităţi care ţin de viaţa privată sau publică - tranzacţii, moşteniri, activităţi domestice, surse de existenţă, negoţ, menţiuni de stare civilă, pricini şi altele, în care devine parte, se implică sau este implicat, cum vom vedea în exemplele de mai jos. Altele, cu preponderenţă cele din N4, exprimă, sub marca evenimentului, o stare de lucruri la un moment dat, prezentată sub forma unor observaţii, cronici ale unor momente istorice, narațiuni ale unor întâmplări, sau informaţii diverse, bazate pe verbe şi succesiuni de verbe („*s-au cutremurat pământul*," „*au căzut brumă*," „*au ars cetatea*," „*s-au cumpărat de la…*," „*au perit Soarili*" etc.), fiind scrise, de regulă, sub impulsul trăirilor imediate.

De menționat aspectul *neobișnuitului, al spectaculosului*, al ieşirii din fire a lucrurilor - care sunt implacabile sau de neexplicat - şi pe care oamenii simt nevoia să-l consemneze, în calitate de martori pasivi sau implicaţi, multe dintre însemnări referindu-se la acelaşi eveniment ieşit din comun şi care se caracterizează prin raritate, amploare, consecinţe, de regulă nefaste, grad ridicat de impresionabilitate: *„[…] Apoi iarna 1795 au nins aşa cît au nămeţit case de tot le-au acoperit, cît oamenii pe coş au eşit, alţii au săpat şi pe sub nămete au eşit din căşi. Vacile*

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)

pe nămeţi mîncau vîrful pomilor […]"[27] sau: *„...Tot în acel an s-au aflat şi o măsa de uriiaş la mănăstire Războienilor, tot într-acest ţinut, cari era numai den gingină de sus*," la 1781.[28]

Autorii însemnărilor nu resimt, declarativ, cu excepţiile de rigoare (copierea, traducerea textelor - pentru care autorii cer binecunoscutele iertări pentru greşeli, întâlnite cu preponderenţă şi în predoslovii), responsabilitatea cronicarilor care sunt conştienţi că pot „da samă" de scrierile lor, în sensul de corectitudine a informaţiei şi de bună credinţă. Acest aspect al responsabilităţii autorilor de însemnări, care nu sunt pândiţi de capcanele retroactivităţii informaţiei, este implicit, totuşi, în cazul însemnărilor de tip juridic-administrativ, cu privire la statuarea unor proprietăţi, inclusiv asupra cărţilor.

În astfel de situaţii textele trebuie sa fie fără echivoc, să urmeze „standardele" epocii, cu atât mai mult cu cât situaţiile de falsificare a acestui tip de înscrisuri erau întâlnite şi constituiau motive de judecată.

Asumându-şi părţi ale memoriei colective şi individuale în formule de tipul „*ca să se ştie*," însemnările pe cărţi pot părea un exemplu de efort gratuit, dacă nu ar ascunde, dincolo de informaţiile pe care le cuprind, ideea de statuare a unei realităţi irepetabile, uneori cu valoare de reper existenţial, conştientizată de autor.

Uneori, ele par discrete frânturi de suflet cuprinse în cuvinte care „nu sunt lipsite adeseori de o oarecare poezie"[29] şi care aduc mai aproape de noi figurile acestor mici cronicari ai vremurilor care au fost.

Astfel, pentru oamenii secolelor din urmă, care se cantonau încă, la nivelul mentalităţilor, într-un lung Ev Mediu, pe care copiştii i-au ajutat să-şi exprime crâmpeie din viaţa privată sau publică, o însemnare pe cărţi putea să devină o efemeridă sau o efigie.

---

[27] Florian Dudaş, ***op. cit***., p. 266.

[28] ***Însemnări de pe manuscrise***…, p. 340.

[29] Gabriel Ştrempel, ***Copişti de manuscrise româneşti până la 1800***, Bucureşti, Editura Academiei RPR, 1959, p. XXXIII.

BDD-A19472 © 2011 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:18 UTC)